

طراحی آموزشی و راهکارهای به کارگیری عملی آن در کلاس درس

پریسا باستان^۱، علی حسین باستان^۲

^۱ کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ملایر (نویسنده مسئول)

^۲ کارشناسی ارشد زبانشناسی همگانی دانشگاه علامه طباطبائی

چکیده

طراحی آموزشی علم و هنر تعیین خصوصیات مفصل برای توسعه، ارزشیابی و حفظ موقعیت‌هایی است که یادگیری و عملکرد را تسهیل می‌کند. طراحی آموزشی از حوزه‌های بسیار فعال تکنولوژی آموزشی است که به دنبال تسهیل یادگیری و عملکرد است. پژوهش حاضر یک بررسی توصیفی از شیوه‌ها و راهکارهای طراحی آموزشی به صورت عملی در کلاس درس می‌باشد. براساس پژوهش حاضر یک برنامه طراحی آموزشی باید شامل چهار مرحله تحلیل و تنظیم هدف‌های آموزشی، تحلیل موقعیت آموزشی، تحلیل و تعیین محتوا، روش و وسیله آموزشی و تحلیل و تعیین نظام ارزشیابی باشد. با توجه به ساختار چنین طرحی، یک الگوی نه‌گانه برای طراحی آموزشی ارائه گردیده است که به معلمان کمک خواهد کرد که بتوانند آنچه را که در ذهن خود دارند را در جهت فرآیند تدریس برنامه ریزی نمایند و به مرحله اجرا درآورند.

واژه‌های کلیدی: طراحی آموزشی، الگوی طراحی آموزشی، تدریس

مقدمه

تحقق توسعه و پیشرفت جامعه مبتنی بر دانش بیش از هر مقوله دیگری وابسته به کیفیت آموزش می‌باشد. شواهد حاکی از آن است که یکی از عوامل مؤثر در ارتقای کیفیت فرایند یاددهی-یادگیری معلمان وابسته به زمینه‌هایی است که معلمان تحت آن پرورش می‌یابند. باتوجه به ضرورت مدیریت آموزش و یادگیری در فرایند تعلیم تربیت، طراحی آموزشی از جایگاه خاص و ممتازی برخوردار است به گونه‌ای که بدون توجه به آن، آموزش و یادگیری مؤثری اتفاق نمی‌افتد و اتلاف منابع انسانی و غیر انسانی را در نظام آموزشی به همراه خواهد داشت (زارعی زوارکی، ۱۳۹۱: ۲۹-۲۸). البته در مسیر فرایند یاددهی و یادگیری، ممکن است معلمان با دشواری‌هایی روبرو شوند، اما با به کارگیری شیوه‌ها و راهکارهای کارآمد می‌توان تا حد زیادی این موانع را از پیش‌رو برداشت و فضای مناسب برای آموزش به وجود آورد. پژوهش حاضر بر آن است تا ضمن تعریفی از برنامه آموزشی و طراحی آموزشی، یک الگویی را ارائه دهد تا بتوان با به کارگیری آن، یک شیوه مناسب برای طراحی آموزشی که برای یادگیری مفید باشد، ارائه دهد.

تعریف طراحی آموزشی

برای درک بهتر طراحی آموزشی، ابتدا باید آموزش و طراحی را به شیوه قابل فهمی تعریف کرد. آموزش مجموعه تصمیمات و اقداماتی است که یکی پس از دیگری اتخاذ می‌شود یا صورت می‌گیرد و هدف آن دستیابی هر چه بیشتر یادگیرنده به هدف-های آموزشی است (حاتمی و فردانش، ۱۳۸۴). با این تعریف این فعالیت یک کار عمدی و جدی است و مانند هر کار جدی دیگری نیاز به طراحی و پیش‌اندیشی دارد. طراحی در لغت به معنای اختراع کردن، اندیشیدن یا تنظیم یک نظریه ذهنی، ترسیم، ساختن و آماده کردن پیش نویس یک نقشه، اختصاص دادن یا بکارگیری منابع برای دستیابی به یک هدف، و سرانجام تهیه یک نقشه کاری برای حصول آنچه که از پیش تعیین شده است (فردانش، ۱۳۹۰: ۱۹۳-۱۹۲).

طراحی آموزشی علم و هنر تعیین خصوصیات مفصل برای توسعه، ارزشیابی و حفظ موقعیت‌هایی است که یادگیری و عملکرد را تسهیل می‌کند (رایگلوث، ۲۰۰۹). طراحی آموزشی از حوزه‌های بسیار فعال تکنولوژی آموزشی است که به دنبال تسهیل یادگیری و عملکرد است (ریزر و دمپسی، ۱۳۹۱). طراحی آموزشی را می‌توان بر اساس تعاریف فوق تهیه نقشه‌های مشخص در مورد چگونگی دستیابی به هدف‌های آموزشی تعریف کرد؛ به عبارت دیگر هرگاه برای دستیابی به یک سلسله از دانش‌ها و مهارت‌ها به عنوان هدف‌های آموزشی، مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و روش‌های آموزشی، قبل از تحقق آموزش پیش‌بینی و تنظیم گردد، در واقع طراحی آموزشی تنظیم شده است (فردانش، ۱۳۹۰: ۱۹۴). بنابراین طراحی آموزشی را می‌توان تجویز یا پیش‌بینی روش‌های مطلوب آموزشی برای نیل به تغییرات مورد نظر در دانش‌ها، مهارت‌ها و عواطف شاگردان دانست.

فواید طراحی آموزشی در علوم انسانی

به دلیل گستردگی مطالب در حوزه علوم انسانی و پراکندگی مطالب آن، ارائه و اجرای یک برنامه آموزشی می‌تواند فواید متعددی را به همراه داشته باشد. در زیر به اختصار به بعضی از فواید طراحی آموزشی مطلوب اشاره می‌شود:

۱. مشخص نمودن محدوده فعالیت یاددهنده و یادگیرنده در طول فرآیند آموزشی.
۲. ارائه دادن اطلاعات مهم در یک رشته یا حوزه معین به صورت منسجم و منظم.
۳. از آنجایی که بیشتر کتاب‌ها دارای تصاویر، آمارها، پرسش‌ها، نمودار و... می‌باشند، می‌توانند در درک بهتر مطالب به فراگیران خود کمک کنند.
۴. موجب صرفه جویی در وقت معلم و یادگیرنده می‌شوند.
۵. جلوگیری از بحث‌های اضافی در کلاس.
۶. عادت کردن یادگیرندگان به مطالعه.
۷. مشخص کردن محتوا و خط مشی های آموزش
۸. از پراکندگی مطالب جلوگیری می‌کند و به فعالیت‌های معلم و دانش‌آموز نظم می‌دهد (نیک‌نفس و علی‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۲۷).

مراحل طراحی آموزشی

هدف از طراحی آموزشی، فراهم کردن امکانات یادگیری است؛ زیرا انتخاب فعالیت‌های یادگیری مؤثر و مناسب، عامل مهمی در فرآیند طراحی یک درس محسوب می‌شود. قبل از شروع آموزش، معلم باید همه چیز را پیش بینی و آماده کند و برنامه ی خود را بنویسد؛ اما با توجه به این که فرآیند تدریس، هیچ‌گاه نمی‌تواند کامل باشد، برنامه‌های طراحی‌شده باید انعطاف‌پذیر، مرتب و به روز گردند. یک برنامه آموزشی خوب باید به نحوی نوشته شود که دستیابی به قابلیت و صلاحیت مورد نظر را تضمین کند. در فرآیند طراحی می‌توان از الگوهای مختلف استفاده کرد؛ اما در تمام الگوها، حداقل چهار مرحله یا گام اساسی را باید مورد توجه قرار داد. این مراحل عبارتند از:

مرحله اول: تحلیل و تنظیم هدف‌های آموزشی

مرحله دوم: تحلیل موقعیت آموزشی

مرحله سوم: تحلیل و تعیین محتوا، روش و وسیله آموزشی

مرحله چهارم: تحلیل و تعیین نظام ارزشیابی

مرحله اول: تحلیل و تنظیم هدف‌های آموزشی

هدف‌های آموزشی، بیان‌کننده وضعیت مطلوب در یک رویداد آموزشی هستند. هدف‌های خوب تنظیم شده حداقل باید دارای چهار ویژگی زیر باشند:

۱. دانش آموزمحور باشند؛ یعنی بر اساس فعالیت‌های دانش‌آموزان تنظیم شوند.
۲. توصیفی از نتایج یادگیری باشند.
۳. صریح، روشن و قابل فهم باشند.
۴. قابل مشاهده و اندازه‌گیری باشند.

مرحله دوم: تحلیل و تعیین موقعیت آموزشی

پس از تعیین هدف‌های آموزشی، یکی از مهم‌ترین مراحل طراحی تعیین و تحلیل موقعیت آموزشی است. در این مرحله معمولاً پرسش‌هایی ممکن است برای معلم مطرح شود که می‌تواند دربردارنده سؤالاتی مشابه سؤالات زیر باشد.

۱. چگونه باید فعالیت‌های آموزشی دانش‌آموزان را سازماندهی کرد تا هدف‌های آموزشی تعیین شده، تحقق یابند؟
  ۲. رویدادها و تجربی که سریع‌تر و بهتر دانش‌آموزان را به هدف‌های آموزشی می‌رسانند، کدامند؟
- پاسخ دادن به این پرسش‌ها نیاز به بررسی تعدادی از عوامل دارد. به مجموعه‌ای این بررسیها تحلیل و تعیین موقعیت گفته می‌شود. در این مرحله، معلمان باید کلیه فعالیت‌های آموزشی را که منجر به یادگیری می‌شوند، بررسی و یادداشت کنند. سپس آن دسته از فعالیتها را که برای رسیدن به هدف‌ها چندان مهم و ضروری به نظر نمی‌رسند، از مجموعه فعالیت‌های آموزشی حذف کنند تا در نهایت مجموعه‌ای از فعالیت‌های مناسب و ضروری برای رسیدن به هدف‌های آموزشی به دست آید. پس از تعیین فعالیت‌های آموزشی، روابط بین اهداف تعیین شده و ارتباط بین فعالیتها باید مورد بررسی قرار گیرد تا سلسله مراتب فعالیتها، مشخص گردد. طراح، موظف است نوع گروه، تعداد و نحوه فعالیت آنها را پیش‌بینی کند و نقطه آغاز فعالیتها را بر اساس ارزشیابی تشخیصی معین سازد.

مرحله سوم: تحلیل و تعیین محتوا، روش و وسایل آموزشی

مرحله سوم از طراحی آموزشی، تحلیل محتوا، روش و وسایل آموزشی است. اگر محتوا، روش و وسایل متناسب با هدف-های آموزشی انتخاب و تنظیم نشوند - حتی اگر هدف‌های آموزشی، دقیق و خوب تنظیم شده باشند- فعالیت‌های آموزشی هرگز دانش‌آموزان را به آنچه که باید برسند، هدایت نخواهد کرد.

پس از تعیین اهداف و تحلیل موقعیت آموزشی معلم باید به تحلیل و انتخاب و تنظیم محتوا بپردازد. البته محتوایی باید انتخاب شود که کاملاً متناسب با اهداف و قابل تدریس در زمان تعیین شده باشد. به عبارت دیگر تحلیل محتوا و هدف-های آموزشی هر دو باید براساس رفتار مورد انتظار دانش‌آموزان تعیین شوند. به کارگیری محتوا در فعالیت‌های آموزشی باید موجب تحقق اهداف مورد نظر گردد.

مرحله چهارم: تحلیل و تعیین نظام ارزشیابی

برای این مشخص شود که یک برنامه درسی موفق بوده یا نه باید یک معیار ارزشیابی برای سنجش خروجی آن در نظر گرفته شود. برای آن که این نظام ارزشیابی بتواند به‌درستی عمل کند باید خود به دقت تحلیل شود و مورد راستی‌آزمایی قرار گیرد. برای نیل به این هدف، نظام‌های ارزشیابی باید توسط خبرگان آن رشته مورد ارزیابی قرار گیرند. هرچه میزان دقت یک روش بیشتر باشد، آن روش بهتر می‌تواند برای تمایز قائل شدن بین فراگیران یک رشته مخورد استفاده قرار گیرد.

مشخصات ابزارهای مورد استفاده در الگوهای مطلوب طراحی آموزشی

ابزارهای مورد استفاده در یک الگوی طراحی مطلوب آموزشی، باید دارای ویژگی‌های زیر باشد:

۱. متناسب بودن

وسیله انتخاب شده باید متناسب با موضوع آموزش و اهداف رفتاری تعیین شده باشد.

۲. کیفیت فنی

خصوصیات فیزیکی هریک از وسایل آموزشی که برای درس خاصی انتخاب شده‌اند، باید به نحوی باشد که در تدریس، کاملاً مؤثر باشد.

۳. قابلیت دسترسی

گاهی وسیله ای برای تدریس یک هدف و محتوای خاص بسیار مناسب است؛ اما نمی توان آن را به راحتی به دست آورد و یا امکان استفاده ی مکرر از آن در مواقع دلخواه میسر نیست. چنین وسیله ای امکان مناسبی برای آموزش نخواهد بود، زیرا وسیله ای که نتوان از آن استفاده کرد و یا در موقع لزوم امکان کاربرد آن نباشد، فایده ای ندارد.

۴. سادگی

گاهی با استفاده از رسانه ای پیچیده، مطالبی که از درک و فهم دانش آموزان فراتر است به آنها عرضه می شود. البته این دسته از وسایل ممکن است به علت جالب بودن در دانش آموزان ایجاد انگیزه کند؛ اما اطلاعات پیچیده آن ممکن است سبب ابهام در درک و فهم موضوع اصلی بگردد که باید آموخته شود.

الگوهای طراحی آموزشی

الگوهای نه گانه طراحی آموزشی به معلمان کمک خواهد کرد که بتوانند آنچه را که در ذهن خود دارند را در جهت فرآیند تدریس برنامه ریزی نمایند و به مرحله اجرا درآورند.

۱- **آرمانهای یادگیری:** هدف یادگیری درواقع چیزی است که معلم انتظار دارد فراگیر آن را یاد بگیرد. آرمان یادگیری باید واضح، ساده و در قالب جمله ای که به صورت کلی بیان شده، می باشد (کار چلمن، ۱۳۹۰: ۱۱۰).

۲- **هدف های یادگیری:** دومین مرحله در ایجاد تدریس خوب تعیین صریح آن رویدادهایی که هدف یادگیری را می سازد می باشد. در واقع معلم نمی تواند آرمان های خود را تازمانی که هدف یادگیری را بیان نکرده بنویسد. شریان حیاتی درس معلم، شرایط، رفتار و معیار می باشد. هدف ها باید از یک فعل مناسب برای رفتار سنجش پذیر استفاده شود.

۳- **آزمون:** یکی از جنبه های کلی تدریس این است که چگونه درس به صورت تکوینی و پایانی ارزشیابی می شود و بدون این نظم مشکل است درک کنیم که چه چیزی یاد گرفته شده است. تهیه آزمونهای خوب نیازمند تجربه مفید می باشد. در یک تدریس خوب آزمون یک عنصر اساسی است و آزمون و ارزشیابی در راستای شرایط و رفتار در هدف ها تنظیم می شود.

۴- **ویژگی ها و پیش نیازهای فراگیر:** نخستین مرحله در فهم اینکه فراگیران دارای چه توانمندی هایی می باشند، درک اینکه چه دانسته هایی از قبل دارند، چگونه آنها یاد می گیرند و چه کسانی می باشند، است. شناخت شنوندگان یا فراگیران عنصری حیاتی در ایجاد تدریس اثر بخش می باشد (همان: ۸۵).

۵- تحلیل کتابها و محتوای موجود: این مرحله یکی از مراحل مهم در فرآیند طراحی آموزشی می باشد که با نگاهی به کتابهای موجود و تعیین اینکه کدام یک ممکن است برای معلم در تدریس مفید باشد. معلم نباید اجازه دهد متون درسی به آموزش جهت دهد، بلکه از آنها به عنوان منابع کمکی استفاده شود. معلم بیشتر بر هدف های یادگیری متمرکز باشد و متونی را انتخاب نماید که مهمترین نیازهای اساسی یادگیرندگان را محقق سازد.

۶- ایجاد و تعیین فعالیت های یادگیری: این مرحله یکی از مراحل مورد علاقه بیشتر معلمان می باشد، در این فرصت معلم می تواند با وجود برخی محدودیت ها فعالیت هایی را تولید کند. این فعالیت ها محور آنچه معلم در فرصت آموزشی انجام می دهد می باشد و فعالیت هایی باید به کار برده شود که متناسب با هدف های آموزشی و یادگیری در تدریس باشد. و باید هدف اصلی این باشد که چه فعالیت هایی به فراگیر کمک خواهد کرد که سؤالات آزمون را بهتر جواب دهد. در این زمینه نباید از فعالیت های قدیمی یکسان استفاده شود.

۷- انتخاب رسانه: انتخاب رسانه یکی از پیچیده ترین تصمیمات در فرآیند طراحی آموزشی می باشد. دلیل آن این است که بیشتر معلمان برای ورود به فرآیند تدریس با یک پیش داوری از اینکه کلاس درس شبیه چیست به کلاس وارد می شوند. رسانه های موجود در این کلاس شامل یک بازی رایانه ای، یک تابلو بازی، تختۀ سیاه، تابلو هوشمند و پروژکتور می باشد. در این روش باید از انتخاب فوری رسانه اجتناب کرد، برنامه ریزی خود را با گفتن این جمله شروع نکنید که «این پاورپوینت درس خواهد بود» یا این یک درس ویدئویی خواهد بود. معلم باید رسانه های را فعالیت های یادگیری او حمایت کند.

۸- برنامه ریزی برای اجرا و آموزش آن: اجرای تدریس یکی از مهیج ترین بخش های فرآیند طراحی آموزشی می باشد. در چرخۀ طراحی آموزشی سه گروه آموزشی با عنوان، گروه آزمایشی یک به یک، گروه کوچک آزمایشی و گروه بزرگ آزمایشی مورد مشاهده و آزمایش قرار می گیرند. و بهتر این است که برای نخستین بار آموزش با یک گروه کوچک آزمایش شود.

۹- ارزشیابی و بازبینی تدریس: معلم برای توسعه و تصمیم گیری می تواند ارزشیابی کند. هدف از ارزشیابی توسعه و تکوین تدریس می باشد. که ارزشیابی تکوینی گفته می شود. دومین نوع ارزشیابی تحت نام ارزشیابی پایانی است. هر دو نوع ارزشیابی را از طریق تحلیل سؤالات آزمون، پیمایش ها، مصاحبه ها و تحلیل های آماری انجام می گیرد.

نتیجه‌گیری

برای بهره‌گیری بهتر از فرایند تدریس باید یک الگوی آموزشی بهینه‌سازی شده مورد استفاده قرار گیرد. براساس پژوهش حاضر یک برنامه طراحی آموزشی باید شامل چهار مرحله زیر باشد: (۱) تحلیل و تنظیم هدف‌های آموزشی، (۲) تحلیل موقعیت آموزشی، (۳) تحلیل و تعیین محتوا، روش و وسیله آموزشی و (۴) تحلیل و تعیین نظام ارزشیابی. با در نظر گرفتن الگویی با مشخصات فوق، یک الگوی نه‌گانه برای طراحی آموزشی ارائه گردیده است که به معلمان کمک خواهد کرد که بتوانند آنچه را که در ذهن خود دارند را در جهت فرایند تدریس برنامه ریزی نمایند و به مرحله اجرا درآورند. این راهکارها که معلمان اهداف خود را بر آن متمرکز می‌کنند، به‌طور خلاصه شامل موارد زیر هستند: ۱- آرمانهای یادگیری، ۲- هدف‌های یادگیری، ۳- آزمون، ۴- ویژگی‌ها و پیش‌نیازهای فراگیر، ۵- تحلیل کتابها و محتوای موجود، ۶- ایجاد و تعیین فعالیت‌های یادگیری، ۷- انتخاب رسانه، ۸- برنامه‌ریزی برای اجرا و آموزش آن، و ۹- ارزشیابی و بازبینی تدریس.

منابع

- حاتمی، جواد؛ فردانش، هاشم. (۱۳۸۴). طراحی الگوی آموزش نگرش‌های اجتماعی در برنامه‌ریزی درسی دوره راهنمایی تحصیلی. مجله مطالعات برنامه‌ریزی درسی، شماره ۱، ۷۵-۱۰۰.
- ریزر، رابرت؛ دمپسی، جی. پی. (۲۰۰۷). روندها و مباحث نوین در طراحی و فناوری آموزشی، ترجمه: محمدرضا وحدانی اسدی؛ حسین اسکندری و داریوش نوروزی، تهران: آوای نور.
- زارعی زوارکی، اسماعیل (۱۳۹۱). طراحی آموزشی و محیط‌های یادگیری با رویکرد تلفیقی: نقدی بر مدل‌های پیشین و ارائه مدلی نوین در این زمینه. روان‌شناسی تربیتی، دوره ۸، شماره ۲۴، ۴۸-۲۷.
- فردانش، هاشم. (۱۳۹۰). مبانی نظری تکنولوژی آموزشی، تهران: سمت.
- کارچلمن، الیسون ا. (۱۳۹۰). طراحی آموزشی برای معلمان (ترجمه دکتر حسن دیناروند). تهران: انتشارات دانش‌پرور.
- نوروزی، داریوش؛ رضوی، سید عباس. (۱۳۹۰). مبانی طراحی آموزشی، تهران: سمت.
- نیک‌نفس، سعید؛ علی‌آبادی، خدیجه. (۱۳۹۲). نقش تحلیل محتوا در فرآیند آموزش و طراحی کتابهای درسی. مجله جهانی رسانه نسخه فارسی، شماره ۲، پیاپی ۶۱، ۶۵۱-۶۲۱.

وحدانی اسد، محمدرضا؛ باقری، خسرو؛ علی آبادی، خدیجه؛ فردانش، هاشم؛ نوروزی، داریوش. (۱۳۹۵). اعتباریابی الگوی طراحی آموزشی، برای آموزش اخلاق. فصلنامه روان‌شناسی تربیتی دانشگاه علامه طباطبائی، دوره ۱۲، شماره ۴۰، ۲۱۱-۱۹۱.

Reigeluth, C. (Ed.) (2009). Instructional-design theories and models: Building a common knowledge base. Routledge.